

Magyar Képzőművészeti Egyetem
Doktori Iskola

PÁRHUZAMOK

Installációművészet a kilencvenes években
Magyarországon és Romániában

DLA értekezés tézisei

Bartha Sándor
2015

témavezető:
Dr. habil, CSc. Beke László

Az értekezés tárgya, a kutatás célja

Az 1989-es társadalmi-politikai fordulat a Kelet-Európai régió egészére nézve kulturális-művészeti értelemben is egy új korszak kezdetét jelentette. Az egykori keleti blokk két országában, Magyarországon és Romániában azonban már a rendszerváltás előtti évtizedben olyan változások következtek be, amelyek meghatározták a következő évtizedek kulturális életének dinamikáját is. Amíg Magyarországon egy engedékenyebb kultúrpolitika következtében lazulási folyamat kezdődött el, addig Romániában épp ellenkezőleg, a Ceaușescu diktatúra legsötétebb korszaka zajlott, amely a kulturális területen is megszorításokkal járt. Az ebből kialakult helyzetkülönbség, a rendszerváltás körülményei, valamint a két ország földrajzi pozíciója és a művészeti szcénák szerkezetéből származó különbségek, meghatározó tényezőkként hatottak a két ország kortárs művészetének kilencvenes éveire.

Kutatásom a kilencvenes évek egyik meghatározó médiumának, az installációnak a keretein belül vizsgálja a rendszerváltás utáni első évtized magyarországi és romániai kortárs művészetét. Megfigyeléseimet három párhuzam keretén belül végzem, amely tartalmaz egy csoporttevékenységeket összehasonlító elemzést (Újlak és subREAL), az évtized paradigmaticusnak számító kortárs művészeti eseményeinek az összevetését (*Polifónia és 01010101*) és az önreferenciális alkotások kapcsán történő összehasonlítást (Benczúr Emese kilencvenes évekbeli installációinak és ugyanazokban az években készített, saját alkotásaimnak az összevetését).

Kutatásom célja, hogy az esettanulmányokat tömörítő három párhuzam kapcsán a két szomszédos ország kortárs művészeti szcénájára vonatkozóan, a vizsgált jelenségeken túlmutató konzekvenciákat vonjak le.

A kutatás módszerei

A kilencvenes évek egyik meghatározó médiumára, az installációra fókuszálva határolom le kutatási területemet. A térbeli és időbeli lehatárolás módszerével élek, amikor megszabom kutatásom tér/idő koordinátáit. Mindezek a szempontok személyemhez kötöttek: a kilencvenes évek a saját alkotói/installációs tevékenységem kezdetét jelenti, ugyanakkor a két ország kultúrája, kortárs művészete az a szellemi terület, amelyhez alkotói tevékenységem leginkább kötődik.

Alapvető kutatási módszeremnek az esettanulmányokra támaszkodó összehasonlító elemzést tekintem, meglátásom szerint, ez az a módszer, amelynek segítségével a leginkább megrajzolhatóak azokat a különbségek és azonosságok, amelyek a két ország installációművészetében, illetve kortárs művészetében jelentkeznek.

A dolgozat felépítése

Az installációs médium fejezetben az installációnak, mint médiumnak az előzményeit tárgyalom, illetve azokat a támpontokat határozom meg a művészettörténetben, amelyek az installáció kialakulásához vezettek. Ilyen támpontokként említésre kerülnek a gyűjtemény elődjai, a „Wunderkammern” és „Kunstkammern”, a „folly”-k, illetve az építészet azon

határesetei, amelyeket a „vernacular architecture” címszóval illetünk. A képzőművészet történetének területére lépve a kubizmustól a minimalizmusig terjedő korszakban érintem azokat a „pillanatokat”, amelyek a kép síkjának kiterjesztésével, átértelmezésével, illetve a befogadó fizikai jelenlétének a hangsúlyozásával, vezettek el az installációs megoldásokig. Ezzel párhuzamos, - de ettől nem független – folyamatként tüntetem fel a ready-made, objekt, environment vonalat és tárgyalom Moholy-Nagy *Fény-tér-modulátor*-át.

Dolgozatom második fejezetében a rendszerváltás éveinek társadalmi politikai kontextusát vázolom fel, majd sor kerül a két ország intézményrendszereinek a bemutatására.

A következő fejezettől kezdődően foglalkozom a tulajdonképpeni témámmal. Az első párhuzam azokra az installációs törekvésekre fókuszál, amelyek Magyarországon az **Újlak csoport**, Romániában a **subREAL** tevékenységeihez köthetők. A két csoport installációs gyakorlata saját országukban modellértékűnek tekinthető az egész évtizedre vonatkozólag. Összevető elemzésem négy alfejezet keretében történik. Az **Önmenedzselés, viszonyulás az Intézményrendszerekhez** a két csoportnak a kilencvenes évek intézményeihez történő viszonyulását, illetve az ebből az attitűdből származó, az alkotói tevékenységbe beépülő sajátosságokat tárgyalja. A **Tematika vs. művészi szándék** című alfejezetben egy rendhagyó összehasonlítás kapcsán állítom szembe a subREAL témákra bontható tevékenységét az Újlakosok tematikailag besorolhatatlan, inkább a művészi szándék mentén megragadható installációs praxisával. A **Nyelvezet: fogalmi – szimbolikus vs. érzéki asszociatív** alfejezet a két csoport közötti vizuális nyelvezeti vonatkozásban tárgyalt különbségeket tárja fel, míg az **Anyag- tárgy- és technikahasználat: gondolatilag determinált vs. kísérleti** azokra a különbségekre fókuszál, amelyek a tárgyalt csoportokat az anyag és tárgyhasználat kapcsán, illetve a technikai eszközökkel való bánásmód vonatkozásában megkülönbözteti vagy összeköti.

Dolgozatom második elemzése két kortárs művészeti esemény, az 1993-ban megrendezett **Polifónia** és az egy évvel későbbi **01010101**-re irányul. Annak ellenére, hogy a két projekt célja azonos volt (a kortárs művészet és a társadalmi tényező kapcsolatának vizsgálata), mégis végső megvalósulásaikban - a szcénák szintjén is értelmezhető - lényeges különbségek mutatkoztak.

A **Polifónia**, illetve az azt záró szimpózium fontos kérdéseket vetett fel, elsősorban azt, hogy a magyar kortárs művészet milyen mértékben nyitott a társadalmi kérdések irányába. Ezt a kérdéskört illetve az ebből származó részletkérdéseket figyelembe véve egy olyan klasszifikációt alkottam meg, amelynek alapján az esemény alkotásainak többsége értelmezést nyerhet. A **művészet mint téma** alfejezet azon alkotások tárgyalását tartalmazza, amelyek – talán szándékuk ellenére - még ha különböző mértékben is, de megőrizték a művészet piederstálra állított, elkülönített jellegét. A **társadalmi médiumok kisajátítása** című alfejezetben azokat az alkotásokat tárgyalom, amelyek céljaik elérése érdekében olyan társadalmi formákat vettek igénybe, mint a városi információs táblák, reklám, postahálózat, kereskedelmi egységek, stb. Ezek az alkotások már nem tematizálták önmagukat, hanem a

műalkotás fennkölt jellegének a feladásával sikerült egy sokkal szervezettebb beágyazódást elérniük. A **Technika, percepció** alfejezetbe azok az alkotások kerültek, amelyeknek vizsgálódási területük az audio-vizuális technikai apparátusok, a mozgás és percepció, illetve ezeknek esztétikai vonatkozásai voltak. Végül, külön fejezetekben tárgyalom azokat az alkotásokat, amelyek valamilyen indítékból kifolyólag nem kerültek megvalósításra (**Megvalósulatlan művek**) és az esemény által felvetett, a kortárs művészeti szcénát érintő kérdéseket (**Szimpózium**).

A bukaresti Soros Kortárs Művészeti Központ **01010101** projektjének pályázatában meghirdetett feladat (a projekt első és legfontosabb szintje) egy konkrét társadalmi csoporttal való együttműködés volt, amely direkt és konfrontatív hozzáállást követelt a művészeketől. A projekt második szintje az egyéni akciók digitalizált dokumentációinak egyetlen, kurátori megainstallációban történő bemutatása volt. A művészi megnyilvánulásokat a „megszólított” csoportosulások társadalmi specifikuma, illetve a művész és a szóban forgó közösség közötti kapcsolat jellege alapján három kategóriába soroltam: **Kollaboráció a paraszti identitástudat jegyében, Hátrányos helyzetű kisebbségek és Az urbánus kommunikáció alternatív formái.** Az elsőben a **01010101** esemény azon projektjeit tárgyalom, amelyek létrejöttében, belső motivációjában erőteljesen jelen van a paraszti önzonosság-tudat. A második csoportba, azokat az alkotásokat soroltam, amelyek a társadalmi diszkrimináció által sújtott hátrányos helyzetű kisebbségekkel lépnek kapcsolatba. Végül, de nem utolsó sorban tárgyalom a városi kommunikáció azon alternatív formáit, amelyet egyes alkotók a projekt keretei között megvalósítottak.

A harmadik párhuzam (**Önreferenciális installációk a kilencvenes években Magyarországon és Romániában**) kapcsán a kilencvenes évek önreferenciális alkotásainak magyarországi és romániai példái kerülnek bemutatásra. Kutatásaim során elsősorban azok az esetek érdekeltek, amelyekben az önreferencialitás kinyilvánított formában, az alkotás alapvető konstrukciós elemeként, a művész által tudatosan alkalmazva jelenik meg. A képzőművészeti önreferencialitás kérdéskörének és nemzetközi példáinak a rövid tárgyalása után a **Szövegközpontú és technikai önreferencialitás Magyarországon és Romániában** című alfejezetben a tárgyalt kérdéskör magyarországi és romániai alkotóit és alkotásait érintem. Ezek után térek rá a voltaképpeni elemzésemre, amelynek keretén belül Benczúr Emese installációit állítom párhuzamba saját önreferenciális alkotásaimmal.

Az értekezés összefoglalása, a kutatás eredményei

Az **Összegzés**-ben, disszertációm utolsó fejezetében összefoglalom a kutatás során levont következtetéseket. A kilencvenes évek kortárs művészeti szcénáinak struktúráit, dinamikáját vizsgálva felfedezhetőek azok az eltérések, amelyek egyértelműen az előző korszak utolsó évtizedének különbségeiből származnak. A társadalmi-politikai jellegű különbségekhez („legvidámabb barakk” vs. legsötétebb diktatúra) hozzáadódnak a földrajzi és a szcéna struktúrájából adódóak. Ennek következtében, míg Magyarországon egy relatív

törésmenetségről, addig Romániában a hirtelen politikai-társadalmi változás okozta szervezatlenségből adódó, a gyors „felzárkózás” jegyében történő lépésekről beszélhetünk. A gyors „felzárkózás” szándéka viszont nem eredményezett azonnali változásokat a romániai kortárs művészet intézményrendszerében és dinamikájában. A folyamatok itt lassúbb ütemben és akadozottabban történtek, mint nyugati szomszédjánál.

Az első párhuzam a két ország kilencvenes éveinek paradigmatisz mus művész csoportjait, az Újlak-ot és a subREAL-t állítja szembe egymással. A két csoportnak a művészet hagyományaihoz, illetve a társadalmi valósághoz való viszonyulása kirajzolja azokat a pályákat, amelyek a továbbiakban meghatározónak bizonyulnak a két ország kortárs művészetére vonatkozólag. A subREAL vizsgálatának kapcsán felfedezhetünk legalább két olyan aspektust, amely a kilencvenes évek egészére nézve érvényesnek mondható a román kortárs művészetre vonatkozólag: az állandóan változó globális világban történő lokális önmeghatározás igényét, és az előbbihez „eszközként” használt „kulturális export” hagyományának a jelenlétét. Az Újlak csoport művészettörténeti jelentősége elsősorban a művészeti nyelvezet és eszközhasználat megújításában áll. A műfaji-mediális keretek feloldásával, a műalkotás eseményé alakításával kitégítették, újrafogalmazták annak határait. Alkotásaikkal előrevetítik azt a poétikus installációs nyelvezetet, amely Magyarországon egyik fontos jellemzője lesz az utánuk következő generációk tevékenységének.

Második elemzésben a Polifónia és a 01010101 kiállítások kerülnek összevetésre. A művészet és társadalom viszonyának előtérbe kerülése az egész régió kortárs művészetére jellemző volt, de az erre való reflexió az egyes országokban, így Magyarországon és Romániában is a helyi sajátosságok meghatározó jellege következtében különbségeket eredményezett. A Polifónia művészei a felmerült kérdésekre adott alkotói válaszaikban a kilencvenes évek kortárs magyar szcénájának a dinamikáját, sokszínűségét, jelentősebb irányultságait tükrözték. Talán a kurátori koncepciónak a túlzottan óvatos értelmezése, de elképzelhető, hogy a direktebb megközelítésű társadalmi vonatkozású művészeti hagyományok, illetve az ezt kitermelő civil társadalom hiánya a művészeket a társadalmi kérdések felvetése helyett inkább a társadalmi színtérbe (városi kontextusba) épített esztétikai diskurzus irányába mozdította. A 01010101 esemény kurátori koncepciója sokkal restriktívebb, fókuszáltabb volt, amely az alkotásokat a riport és akció, a művészi hozzáállást a dokumentarista projektben való gondolkodás irányába tolt. A 01010101 által képviselt művészeti diskurzus, illetve az ebből származtatható attitűdök, irányultságok később, a kilencvenes évek végén számos román művész alkotásaiban fellelhetők. A restriktívebb kurátori koncepció az ugrásszerű „felzárkózás” jegyében fogalmazódott meg és a romániai 89-es erőszakos váltás hirtelenségét modellezte.

Harmadik összevetésben olyan alkotásokat vizsgálunk a kilencvenes évek két művészeti szcénáján belül, amelyek önreferenciális jelleggel bírnak, majd összevetem Benczúr Emese alkotásait saját, kilencvenes években készített alkotásaikkal. Benczúr alkotásainak szerkezetében a szövegek „hídként” funkcionálnak, a látott (az installáció) és a láthatatlan (a megalkotásukra szánt időintervallum és a befektetett munka) között képeznek kapcsolatot.

Anyag- és technikafüggők, ebből kifolyólag érzéki megfogalmazásúak, ezáltal, illetve fogalmi aspektusuk révén egyértelműen kötődtek ahhoz a szellemi kontextushoz, amelyet a magyarországi neokonceptualizmus képviselt a kilencvenes években. Benczúr installációival ellentétben, saját alkotásaimban a szövegek anyagiségükben visszafogottak, fogalmi megfogalmazásaikban tárgyilagosak, hűvösek, a hivatalok informáló szövegeihez hasonlóak. Önreferencialitásuk nem az alkotás két szerkezeti elemét hívatottak összekötni, hanem a befogadó csapdába fogásának, manipulációjának eszközei. Értelmezésük által a nézőben tudatosul az alkotás rendszerében elfoglalt szerepe, illetve saját tárgyiasulásának folyamata.

A dolgozat tartalomjegyzéke

BEVEZETÉS

MÓDSZERTANI MEGKÖZELÍTÉS

AZ INSTALLÁCIÓ MÉDIUMA

A KILENCVENES ÉVEK MAGYARORSZÁGON ÉS ROMÁNIÁBAN

A rendszerváltás évei

A kortárs művészet intézményrendszerei

1. ÚJLAK ÉS SUBREAL

Önmenedzselés, viszonyulás az Intézményrendszerekhez

Tematika vs. művészi szándék

Nyelvezet: fogalmi - szimbolikus vs. érzéki-asszociatív

Anyag-tárgy- és technikahasználat: gondolatilag determinált vs. kísérleti

2. POLIFÓNIA ÉS 01010101

(TÁRSADALMI TÉNYEZŐ ÉS KORTÁRS MŰVÉSZET)

Polifónia

A művészet mint téma

A társadalmi médiumok kisajátítása

Technika, percepció

Megvalósulatlan művek

Szimpózium

01010101

Kollaboráció a paraszti identitástudat jegyében

Hátrányos helyzetű kisebbségek

Az urbánus kommunikáció alternatív formái

3. ÖNREFERENCIÁLIS INSTALLÁCIÓK A

KILENCVENES ÉVEKBEN MAGYARORSZÁGON ÉS ROMÁNIÁBAN

Szövegközpontú és technikai önreferencialitás

Magyarországon és Romániában

Időbeliség és látvány

Önreflexív csapdahelyzetek

ÖSSZEGZÉS